

Lunds Universitet

Historiska Institutionen

HISK37

Seminarieledarens namn: Hanne Sanders

Handledarens namn: Erik Bodensten

Juni 2020

Spannmålsmagasin och Brännvinsbränningsförbud

En studie gällande ståndsriksdagens motåtgärder mot missväxtkatastrofer under åren
1650-1651 och 1771-1772

Samuel Gustafsson

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
1.1 Syfte/frågeställning.....	4
1.2 Forskningsläge.....	5
1.3 Källmaterial och avgränsningar.....	8
1.4 Metod.....	9
1.5 Teori.....	10
2. Historisk bakgrund och kontext.....	12
2.1 Missväxtkatastrofer och det politiska läget.....	12
2.2 Ståndsriksdagen.....	13
3. Analys av debatten kring motåtgärderna mot missväxtkatastroferna.....	16
3.1 1650-1651 års missväxtkatastrof och kornhusens uppkomst.....	16
3.2 1771-1772 års ståndsriksdag och debatten kring förbud av brännvinsbränning.....	20
3.3 Ridderskapets och adelns stånds argument för ett brännvinsbränningsförbud.....	22
3.4 Ridderskapets och adelns stånds argument mot ett brännvinsbränningsförbud.....	24
3.5 Resultat av debatten i ridderskapets och adelns stånd gällande brännvinsfrågan den 21-28 mars år 1772.....	26
3.6 Möte i bondeståndet den 8 september år 1772.....	27
3.7 Diskussion kring hur motåtgärder som brännvinsbränningsförbud utvecklar staten underifrån..	30
4. Resultat/slutsatser.....	33
4.1 Vidare forskning.....	35
5. Käll- och litteraturförteckning.....	37
5.1 Källor.....	37
5.2 Litteraturlista.....	38

1. Inledning

Katastrofer av olika slag kan påverka allt från en enskild individs liv till ett helt samhälle och har alltid intresserat människor. Denna uppsats kommer undersöka missväxtkatastrofer som en form av katastrof som har hemsökt Sverige vid flera tillfällen. Motåtgärderna som användes under tider med missväxt kommer att stå i fokus.

Kan dessa händelser ha haft en större inverkan på längre sikt än just runt åren för katastroferna?

När detta arbete inleddes så var Sverige inte påverkat av någon katastrof men under tiden som detta arbete har fortskridit så har coronaviruset drabbat Sverige och världen. Denna katastrof kommer med stor sannolikhet att studeras under lång tid framöver. Man kommer att titta på hur coronautbrottet påverkade samhället under själva katastrofen men också vilka längre konsekvenser som kan komma från coronaviruset. Detta virus påverkar även enskilda individer i samhället vilket troligen leder till att dessa människor vill ha effektiva lösningar från staten.

Lunds universitet har gått över till distansundervisning vilket är en utmaning när man skriver sin uppsats och det går inte heller att åka till riksarkivet i Stockholm. Viruset har fört med sig utmaningar även för denna kandidatuppsats. Missväxtkatastrofer förde med sig mycket stora problem för Sveriges befolkning vilket innebar krav på agerande av staten. Kan detta ha bidragit till statens utveckling? Vidare kan man fundera på olika motdrag från statens sida mot missväxtkatastrofer. Var alla i samhället nöjda och överens om olika åtgärder? Nu under coronavirusets framfart så är diskussionen om åtgärder ett stort ämne i samhällsdebatten. Inte bara i Sverige utan i hela världen. I USA har det införts hårda restriktioner i många delstater för att stoppa virusets spridning, vilket inte alla är nöjda med. Det har blivit demonstrationer mot åtgärderna från vissa grupper.

Kan man kanske se spår av missnöje med statsmaktens svar på missväxtkatastrofer i Sverige precis som man idag tydligt kan se olika åsikter om hur coronaviruset ska hanteras?

Missväxtkatastrofer är ett stort ämne även när endast Sverige står i fokus. Därför kommer denna uppsats göra två nedslag i historien åren 1650-1651 och åren 1771-1772. Över hundra år skiljer dessa två nedslag vilket ger en översikt för att se möjlig förändring över tid. Dessa två nedslag sammanfaller också med stora politiska förändringar. Katastrofer och förändringar hörde till utmaningarna som samhället behövde anpassa sig till. Att leva under denna tid var utmanande men för generationerna som kommer efter utgör denna tid ett intressant forskningsområde. Idén till denna uppsats kommer från ett intresse av tiden kring 1600-talet och 1700-talet och förändringarna som formade dessa århundraden. En studie om missväxtkatastrofer och statens försök till lösningar

ger den perfekta ingången till en av de stora utmaningarna för statsmakten ner till de vanliga människorna i samhället under denna tid.

Vid slutet av denna inledning vill jag också reflektera över hur missväxtkatastrofer är ett stort forskningsområde vilket gör att man under gränserna för en kandidatuppsats måste begränsa vad som undersöks vilket också är fallet i denna undersökning. Det kommer vara motåtgärder som skulle hjälpa samhället vid år av missväxt som blir fokus för undersökningen. Spannmålmagasinen eller Kornhusen som man sa i samtiden åren 1650-1651 och förbud mot brännvinsbränning år 1772 kommer vara den del av historien kring missväxtkatastrofer som jag undersöker i denna uppsats.

1.1 Syfte/frågeställning

Denna undersökning ska ge en bild av några motåtgärder mot missväxtkatastrofer under två nedslag i Sveriges historia. Den ska också bidra till att visa hur krav underifrån i samhället förde statens utveckling framåt. Olika åsikter om svaren på katastrofen ska också sökas fram genom att se närmare på debatter i ståndsriksdagen. För att lyckas med syftet kommer jag att ha några underfrågor som tillsammans uppfyller uppsatsens syfte.

Hur gick debatten i ståndsriksdagen kring uppförandet av kornhus åren 1650-1651 till och hur skiljer sig stånden från varandra och vilka liknande åsikter hade de?

Vilka var de viktigaste argumenten runt brännvinsbränningsförbudet vid riksdagen åren 1771-1772?

Vilka argument användes för och emot? Vilka skillnader fanns mellan stånden och inom dem?

Kan man i ståndsriksdagens protokoll se tryck underifrån som kan ha bidragit till statens utveckling?

Finns det klagomål och olika åsikter kring lösningarna på missväxtkatastroferna?

1.2 Forskningsläge

Den tidigare forskningen som behövs för att kunna sätta in min kandidatuppsats i dagens forskningsfält är forskning kring motåtgärder för missväxtkatastrofer och statens utveckling underifrån. Jag har letat efter lämpliga verk som kan bringa kontext till min uppsats och hittat ett flertal arbeten som kan uppfylla detta behov. Kalle Bäckes doktorsavhandling är av stor vikt då den diskuterar brännvinsbränningsförbud. Bengt Åke Bergs doktorsavhandling som behandlar spannmålsmagasin vilket under 1650-talet kallades kornhus kommer också vara viktigt. En genomgång av det som är användbart för denna kandidatuppsats från dessa arbeten ska nu genomföras.

Brännvinsbränning undersöks av Kalle Bäck i boken *Bondeopposition och Bondeinflytande under frihetstiden Centralmaktens och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*. Bäckes doktorsavhandling behandlar flera ämnen rörande bondeopposition och bondeinflytande än just brännvinspolitik. Vilket inflytande bönderna hade i politiken i Sverige och hur det skiljer sig från stora delar av Europa tas kort upp vilket också är intressant. Skogspolitik och storskifte analyseras och diskuteras. Det är dock delar av kapitlet om brännvinspolitik som är det intressanta för denna uppsats. Bäckes undersökning i frågan gör nedslag vid tre tillfällen 1740-1743, 1756-1760 och 1770-1772.¹ Denna kandidatuppsats gör ett nedslag i historien 1771-1772 vilket gör Bäckes sista nedslag i tid intressant. Bäckes doktorsavhandling ger också en kontext till förhållanden mellan de olika stånden under 1770-talet. Brännvinsbränningen är en fråga som berör jordbruket vilket intresserar bondeståndet men också de jordägande adelsståndet och prästeståndet vilket bidrog till allianser och samarbeten kring brännvinsbränningen mellan dessa tre stånd.² Borgarståndet brukade komma i konflikt med de andra stånden då borgarna oftast tänkte på stadens intresse först.³ Bäck påpekar att brännvinsbränning under frihetstiden har forskats om relativt lite. Det är bara Artur Evers och Eskil Olán som har undersökt ämnet mer ingående.⁴ Bäckes doktorsavhandling har givit denna uppsats en historisk kontext kring brännvinsbränning under frihetstiden. Jag kommer titta på hur mina egna resultat stämmer överens med Bäckes resultat kring brännvinsbränningsförbudet år 1772. Det ska dock tilläggas att Bäckes doktorsavhandling fokuserar på böndernas inflytande och speciellt

---

1 Bäck Kalle, *Bonde opposition och Bonde inflytande under Frihetstiden, Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Kristianstads Bocktryckeri AB, 1984, s.121.

2 Bäck, 1984, s.288-290.

3 Hedenborg Susanna, Kvarnström Lars, *Det svenska samhället, Böndernas och arbetarnas tid 1720-2014*, femte upplagan, 2016, Studentlitteratur AB, Lund, s.143.

4 Bäck, 1984, s.122.

östgötabönderna. Jag kommer utöver bondeståndet också titta på ridderskaps och adelns protokoll från ståndsriksdagen 1771-1772 vilket bidrar med en annorlunda komponent.

Bäcks viktigaste resultat ska nu presenteras gällande delen där han diskuterar brännvinsförbud.

Enligt Bäck så kan man inte dra så många slutsatser när det gäller östgötaböndernas inställning till besluten fattade i ståndsriksdagen under åren 1771-1772 men man kan få ut mer kring bondeståndets position vilket är mer intressant för denna uppsats.⁵ Bäck undersökning sträcker sig från år 1740 till år 1772 vilket ger en möjlighet till att observera mönster över tid vilket Bäck också gör. Jag kommer inte gå in på dessa resultat utan hålla mig till ståndsriksdagen som samlades åren 1771-1772. Under början av denna riksdag har bondeståndet mycket framgång.⁶ De vill förhindra förbud och skattning av brännvinsbränningen i landet. Detta gick som sagt bra fram till Kung Gustav den III statskupp som förändrade förhållanden för ståndsriksdagen. Makten fördes över till kungen och bondeståndet måste ge med sig.⁷ Brännvinsbränningsförbudet var ett faktum. Bäck diskuterar också varför bönderna var så intresserade av brännvinsfrågan. Denna fråga berörde spannmålsproduktion och kreatursuppfödning dessutom drack bönderna mycket brännvin och ville inte sluta med detta. Bäck tillägger dock att argument kring böndernas förtjusning i brännvin inte används så ofta.⁸ Bäck menar att bondeståndet är politiskt skitliga och når nästan sin största framgång i frågan om brännvinsbränningsförbud sedan 1742-1743 men de hindras alltså av förändrade politiska omständigheter som leder ut i ett brännvinsbränningsförbud år 1772.⁹

Bengt Åke Bergs doktorsavhandling behandlar skördar, rågpriser och den institutionella utvecklingen av spannmålsmagasin. De delar som behandlar spannmålsmagasin är av intresse för denna uppsats. Då spannmålsmagasin eller sockenmagasin på 1650-talet kallades kornhus och kommer vara en viktig del i nedslaget runt år 1650. Berg kommer fram till att spannmålsmagasinen/kornhusen såg sin början på 1650-talet.¹⁰ Sverige som under denna tid var en stormakt efter segrarna under det 30-åriga kriget skulle år 1650 kröna sin drottning Kristina. Detta skulle bli en dyr och storslagen affär men det var under samma år missväxt i Sverige vilket försvårade situationen. Berg menar att Kristina inte hade så mycket makt då adeln hade tagit mycket av makten under åren av krig. Dessa rika adelsmän kommer vara först ut att uppföra kornhus enligt

---

5 Bäck, 1984, s.172f.

6 Bäck, 1984, s.181.

7 Bäck, 1984, s.169f.

8 Bäck, 1984, s.181.

9 Bäck, 1984, s.181f.

10 Berg Åke Bengt, *Volatility, Integration and Grain Banks. Studies in Harvests, Ray Prices and Institutional Development of the Parish Magasins in Sweden in the 18th and 19th Centuries*, Handelshögskolan, Stockholm, 2007, s.79.

Berg.¹¹ Per Brahe den yngre var rikast av alla adelsmän och år 1654 uppförde han ett kornhus med tusen tunnor spannmål.¹² Detta var enligt Berg det första kornhuset uppfört i Sverige. Vilken anledning Brahe hade för att uppföra kornhuset är inte riktigt klart utan Berg spekulerar kring olika anledningar men har inget definitivt svar. Det kan ha varit ren medmänsklighet som drev Brahe, men det kan också ha varit en oro för uppror från böndernas håll och det kan också ha varit en vilja att låna spannmål till bönderna under svåra år så att de kunde fortsätta betala arrende till Brahe. Detta är de anledningar som Berg spekulerar kring.¹³ Kornhusen tar dock ingen direkt fart under 1600-talet eller början av 1700-talet. Det finns några exempel men ingen nationell insats fanns att tala om. Det skulle dröja ända fram till tiden mellan 1750-1774 då skulle spannmålsmagasinen bli mer utbredda i landet.¹⁴ År 1760 hade över 300 församlingar/landområden uppfört spannmålsmagasin i Sverige. För att ge en bild av utvecklingen visar Berg hur många nya kornhus som uppförts från år 1750 till år 1774. År 1750 fanns det 14 spannmålsmagasin i Sverige och när vi är framme vid år 1774 finns det 442.¹⁵ Under tiden efter Gustav den III:s statskupp stannade uppförandet av spannmålsmagasin av men de försvann inte.¹⁶ Berg menar alltså att spannmålsmagasinen började utvecklas till ett ordentligt skyddsnät under 1750 talet och framåt. Utvecklingen gick också i vågor över tid.¹⁷ Under början av 1800-talet kom en ny våg med spannmålsmagasin och de största magasinerna verkar ha haft sin storhetstid under 1810-1830 talet. Under sista delen av 1800-talet försvann spannmålsmagasinen till stor del enligt Berg.¹⁸ Denna undersökning och dess resultat kommer jag att använda i min undersökning för att se om jag kan finna likheter mellan ståndsriksdagens protokoll och Bergs forskning.

Ett tidigare forskningsområde som också är viktigt för denna uppsats är Harald Gustafssons teori kring hur staten inte bara byggdes från centralmaktens håll utan även underifrån. Detta kommer presenteras under teoridelen av uppsatsen.

---

11 Berg, 2007, s.79f.

12 Berg, 2007, s.80.

13 Berg, 2007, s.80.

14 Berg, 2007, s.85-90.

15 Berg, 2007, s.89.

16 Berg, 2007, s.91f.

17 Berg, 2007, s.95.

18 Berg, 2007, s.139.

1.3 Källmaterial och avgränsningar

Det källmaterial som används är ståndsriksdagens protokoll från riksdagen år 1650 och riksdagen åren 1771-1772.

Bondeståndets riksdagsprotokoll från åren 1771-1772 kommer användas samt ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från 1772. Utöver detta kommer prästeståndets riksdagsprotokoll från år 1642-1660 användas och ridderskaps och adelns riksdagsprotokoll från år 1645-1651 kommer också att genomsökas. Protokollen som används är valda då de innehåller relevant information kring ämnet som ska analyseras och faller under rätt tidsram.

Avgränsningarna som har gjorts är mycket påverkade av storleken på uppsatsens som ska skrivas. Så två nedslag i historien valdes. 1650-talet och 1771-1772 på grund av att det inföll missväxtkatastrofer i landet och ståndsriksdagen var samlad vid dessa tillfällen.

Åren 1696-1697 drabbas Sverige och i detta fall speciellt den finska delen av Sverige av svår missväxt. Stora delar av befolkningen dog. Så mycket som 130000 till 150000 människor dog och det bodde ungefär en halv miljon människor i dagens Finland.¹⁹ En stor del av befolkningen gick alltså bort vilket hade varit intressant att studera men det är ingen ståndsriksdag samlad då vilket gör att denna missväxtkatastrof inte blir vald. Det ska tilläggas att ståndsriksdagen kort var samlad 1697 men endast för Karl den XII:s kröning.²⁰

För att ge en bredare bild över missväxtkatastroferna som drabbade Sverige under de två valda nedslagen hade det varit ett för stort uppdrag, så ytterligare avgränsningar har tagits.

Motåtgärder som skulle hjälpa samhället klara av missväxtkatastroferna kommer stå i fokus. Under nedslaget åren 1650-1651 kommer kornhus vara i fokus medan år 1772 kommer förbud mot brännvinsbränning undersökas.

Av arbetsekonomiska anledningar har jag fått välja bort att undersöka alla protokoll från ståndsriksdagen vid tiden för nedslagen. Två stånd från ståndsriksdagen kommer användas under båda nedslag i tid. 1772 kommer bondeståndet och ridderskapets och adelns stånd att användas. Protokollen från åren 1650-1651 kommer från ridderskapets och adelns stånd och prästeståndet. Anledningen till att prästeståndet är valt åren 1650-1651 istället för bondeståndets riksdagsprotokoll är att detta protokoll inte finns tillgängligt digitalt och finns bara tillgängligt i original anteckningarna från mötet. Samma situation gäller borgarståndets protokoll från de två nedslagen.

---

19 Mäntylä Ilkka, "Kronan och Undersåtarnas Svält", *Karolinska förbundets årsbok*, Stockholm, 1989, s.47.

20 Lindkvist Thomas, Sjöberg Maria, *Det svenska samhället, Klerkernas och adelns tid 800-1720*, femte upplagan Studentlitteratur AB, Lund, 2016, s.404f.

Det finns bara det handskrivna materialet på riksarkivet i Stockholm vilket av arbetsekonomiska anledningar inte gör det möjligt att undersöka hela det materialet.

Jag är alltså medveten om att mina två nedslag inte undersöker samma ståndsprotokoll vilket är en skillnad som måste tas med i beräkningen och slutresultatet. Bondeståndets riksdagsprotokoll från år 1650 hade varit användbara men som jag förklarade innan var detta inte möjligt av arbetsekonomiska anledningar. Detsamma gäller borgarståndets protokoll från de båda nedslagen.

Slutligen kan nämnas att det av arbetsekonomiska skäl så har jag valt bort att lyfta fram alla gånger brännvinsbränningsfrågan har tagits upp då det inte behövs och inte är önskvärt. Det som lyfts fram är debatter där talarnas åsikter visas och som ger en bild över argumenten för och emot ett förbud gällande brännvinsbränning.

1.4 Metod

Under den empiriska delen av detta arbete kommer protokoll från de olika stånden i ståndsriksdagen att undersökas. De metoder som ska användas för att klara av denna uppgift ska nu presenteras.

Under arbetet med denna uppsats kommer en kvalitativ metod att användas.

Slagningar i digitalt material efter brännvinsbränning, missväxt, hungersnöd och spannmål för att genom kvalitativ närläsning komma fram till vad som är av intresse för undersökningen. Genom denna process framkom flera intressanta debatter från de olika ståndsriksdagarna som är valda att genomsökas. Dessa debatter kommer också genomgå kvalitativ närläsning för att lyfta fram de viktigaste åsikterna ur debatten. I de fall det finns register i protokollen kommer de också ses över för att finna relevant information.

Genom en kvalitativ närläsning kommer jag att söka efter styrkande uppgifter till teorin att staten inte bara utvecklas av några få individer i toppen av staten utan även underifrån. Framförallt genom kvalitativ närläsning av bondeståndets protokoll hoppas jag få fram styrkande uppgifter för att kunna koppla motåtgärderna vid en missväxt till hur staten utvecklas underifrån.

Även en komparativ metod används i denna uppsats.

Undersökningen gör två olika nedslag i historien. Ett nedslag vid riksdagen åren 1650-1651 och ett annat nedslag vid riksdagen åren 1771-1772. Anledningen till valet av dessa nedslag ska nu diskuteras.

Under tid för båda nedslagen samlades ståndsriksdagen och det var också missväxtkatastrof i landet vilket är nödvändigt för min undersökning. Det har dessutom gått över hundra år mellan nedslagen vilket gör det möjligt att se förändring över tid. Spannmålsmagasinens utveckling som kommer beskrivas i analysen är ett exempel på hur det är bra att ha en längre tid mellan nedslagen. Finns det några skillnader eller likheter under tiden för mina nedslag? Dessa likheter och skillnader som hittas kommer presenteras och diskuteras. Vid tiden för första nedslagen åren 1650-1651 ska prästeståndet och ridderskapets och adelns ståndsprotokoll jämföras. Vad skiljer stånden i debatten kring kornhus och vad för liknande åsikter finns? Under det andra nedslaget åren 1771-1772 ska bondeståndet och ridderskapets och adelns stånd jämföras kring debatten gällande brännvinsbränningsförbud.

1.5 Teori

Tolkningsram till mina empiriska resultat kommer bygga på Harald Gustafssons teori om hur staten byggts underifrån. Först ska nu teorin presenteras och sedan går jag in på hur den ska användas under denna uppsats.

Den statsbildningsteori som Harald Gustafsson har skrivit om, i bland annat sin bok *Makt och människor* talar bland annat om hur staten byggdes underifrån och det vill jag bygga på genom att föreslå att missväxtkatastrofer är ett sådant exempel. Speciellt kapitel 7 handlar om just detta ämne.²¹ Gustafsson börjar med att göra en översikt över Europas politiska landskap och de olika vägar länder tar när deras politiska landskap byggs. Sedan tas exempel på hur staten byggs upp underifrån. Statens militära skydd av nationen och dess invånare är ett exempel.

Gustafsson har själv pekat på olika tillfällen då centralmakten har erbjudit invånarna i samhället sina tjänster för att kunna tillfredsställa en efterfrågan. Gustafsson pekar på ”staten som försäljare av beskydd”.²² Vilket ska tillfredsställa invånarna i staten och bidra till en lugnare nation. Detta genom militärt beskydd av det svenska riket.

Bondeuppror är ett tydligt exempel på tryck underifrån som kräver förändring av något slag.²³ Gustafsson fortsätter med flera exempel på hur staten byggs upp underifrån men just missväxtkatastrofer tas inte upp på samma sätt vilket ger en möjlighet att bygga vidare på teorin.

---

21 Gustafsson Harald, *Makt och människor, Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen*, Scandinavian Book, Makadam förlag, Göteborg, Stockholm, 2018, s.146-182.

22 Gustafsson, 2018, s.165-169.

23 Gustafsson, 2018, s174-178.

Gustafsson avslutar med att anmärka att ”Det nätverk som den nya staten utgjorde kunde användas av många grupper, för många intressen och många bevekelsegrunder. Det var hundratusentals, ja, miljontals européers agerande som formade den tidigmoderna staten”.²⁴

Harald Gustafsson har också skrivit en artikel i tidningen Scandia som heter *Den gamla staten på nya äventyr, synpunkter på nyare statsbildningsforskning*. Även i denna artikel beskriver Gustafsson synen på statsbildning runt 1980 och framåt. Charles Tilly var enligt Gustafsson den dominerande rösten på 1990-talet. Krig och krigsförberedelser var under denna period det som ansågs föra statsbildningen framåt, men det nya med Tilly var observationen att flera nationer utvecklades annorlunda under lång tid men trots deras olika utvecklingsbanor så gick de alla mot 1800-talets och 1900-talets nationalstater.²⁵

Gustafsson diskuterar också det största bidraget på senare tid gällande statsbildningsprocessen nämligen projektet finansierat av European science foundation ”The Origins of the Modern State in Europe, 1300th to 1800th Centuries”.²⁶ Detta projekt är inte så uppmärksam i Norden vilket Gustafsson vill ändra på genom sin artikel i Scandia. I detta projekt som Gustafsson beskriver finns en del som handlar om representation och motstånd vilket ger stöd till teorin om att samhället inte bara utvecklas från furstar, kungar och andra härskare utan också underifrån.²⁷ Det gamla uppifrånperspektivet måste kompletteras med ett underifrånperspektiv. Gustafsson tycker att det finns vissa svagheter med projektet. Våldsamt uttryck för missnöje tas inte upp vilket inte borde bortses ifrån samtidigt som det inte heller får överdrivas enligt Gustafsson. Det läggs heller inte mycket vikt vid representativa församlingar av olika slag vilket också borde vara med.²⁸ Jag kommer att undersöka ständsriksdagens svar på missväxtkatastrofer under två nedslag i tid vilket ger en insyn i en representativ församling.

Vi ser alltså i dessa två arbeten utförda av Harald Gustafsson hur teorin om statsbildning underifrån är byggd och den vill jag i detta arbete ge ytterligare ett bidrag till. Genom att se hur brännvinsbränningen diskuteras under år 1772 i både bondeståndets och ridderskaps och adelns riksdagsprotokoll vill jag visa hur motåtgärder mot missväxtkatastrofer inte bara avgjordes av kungen utan det var röster underifrån som var med och gjorde sig hörda. Även under nedslaget i tid åren 1650-1651 ska jag leta efter spår av hur motåtgärder gällande missväxten i landet påverkades av röster från flera håll än kungamakten.

---

24 Gustafsson, 2018, s.182.

25 Gustafsson, Harald, ”Den gamla staten på nya äventyr, synpunkter på nyare statsbildningsforskning”, *Scandia*, 2006, s.93f.

26 Gustafsson, 2006, s.95.

27 Gustafsson, 2006, s.100-102.

28 Gustafsson, 2006, s.101f.

2. Historisk bakgrund och kontext

2.1 Missväxtkatastrofer och det politiska läget

Klimatet har en stor inverkan på riskerna för en missväxtkatastrof och under tiden för mina två nedslag i tid så var klimatet mycket ogynnsamt för skördarna vilket lede till missväxtkatastrofer.

Klimatet under 1500-talet fram till mitten av 1800-talet var mycket svalt i Sverige och kunde påverka/orsaka missväxtkatastrofer. Detta står i Ilkka Mäntyläs kapitel *kronan och undersåtarnas svält*. Mycket kalla perioder inträffade med cirka 80 års mellanrum under denna tid.²⁹

Under åren 1650-1651 misslyckades skörden vilket leder till missväxt i Sverige.³⁰ Flera delar av landet såg en ökad mängd dödsfall och priset på spannmål gick upp. Det blev också ett förbud mot all export av spannmål utrikes och importen av spannmål såg en stor ökning.³¹

Under åren 1771-1772 misslyckades skörden i Sverige vilket leder till missväxtkatastrofen som slår till 1772.³² År 1773 blev det värsta året för dödlighet relaterat till missväxt på mycket länge.³³ De två föregående åren av dåliga skördar låg bakom katastrofen.

Politiska läget i Sverige runt 1650 var kantat av stora förändringar. År 1648 tog det 30-åriga kriget slut som Sverige varit deltagande i sedan år 1630. Drottning Kristina kröntes år 1650 och tog över makten från förmyndarregeringen som styrts sedan Gustav den II Adolf dog år 1632. Redan fyra år efter kröningen år 1654 abdikerar drottning Kristina.³⁴ Det ska också nämnas att adeln hade stor makt under Kristinas år vid makten. Politiska omvälvningar råder under tiden för missväxtkatastrofen åren 1650-1651. Den politiska situationen påverkades också av förbud mot export av spannmål vilket var gällande under åren av missväxt.³⁵

Det politiska läget i Sverige åren 1771-1772 då ståndsriksdagen var sammankallad och missväxtkatastrof rådde i landet var en tid av politisk förändring. Sedan Karl den XII död år 1718 hade kungamakten minskat markant och partierna Hattar och Mössor styrde landet.³⁶ Frihetstiden kallas denna del av Sveriges historia och den varade fram till år 1772 då Gustav den III genomförde

---

29 Mäntylä, 1989, s.47.

30 Dribe Martin, Olsson Mats och Svensson Patrick, *Famines in the Nordic countries, AD 536-1875*, Department of Economic History, Lunds University, 2015, s.11.

31 Dribe, Olsson och Svensson, 2015, s.11.

32 Morell Mats, *Subsistence crises during the ancien and nouveau régime in Sweden? An interetative review*, Histoire och mesure, 2011, s.115.

33 Dribe, Olsson och Svensson, 2015, s.17f.

34 Lindkvist, Sjöberg, 2016, s.367-373.

35 Dribe, Olsson och Svensson, 2015, s.11.

36 Larsson Olle, Marklund Andreas, *Svensk Historia*, Historiska Media, Lund, 2018, s.165-167.

en statskupp och återinförde kungligt envælde. Det var den 19 augusti år 1772 som Gustav den III genomförde sin statskupp.³⁷ Under frihetstiden var det de förut nämnda partierna Hattarna och Mössorna som styrde och de representerade i stort två olika grupper. Storborgerskap representerade Hattarna medan Mössorna representerade allmogen i stort. Från adelns perspektiv var de politiska vindarna under 1760-talet mycket negativa. Tiden präglades av en negativ inställning till adelsprivilegierna. De ofrälse stånden krävde rätten till högre ämbeten.³⁸ Adelns inflytande minskade och de ofrälse stånden fick mer inflytande. Det var en tid av stora motsättningar mellan stånden.³⁹ Dessa omständigheter som gav de ofrälse dominans i politiken leder också till att Gustav den III kunde genomföra sin statskupp den 19 augusti 1772.⁴⁰

2.2 Ståndsriksdagen

Under båda nedslagen som kommer att göras i denna uppsats så hade Sverige en ståndsriksdag. Denna riksdag fick en ordentlig reglering första gången med riksdagsordningen år 1617.⁴¹ Detta innebar riktig politisk makt.

Ståndsriksdagen var det beslutande organet och de fyra stånden arbetade under en majoritets regel. Varje stånd fick en röst så tre stånd måste vara överens för att ett beslut skulle gå igenom.⁴² En viktig aspekt att lyfta fram är att de fyra olika stånden hade lika många röster men de representerade inte lika många människor. Riddarskapets och adelns stånd representerade 0,5% av befolkningen i landet medan allmogen alltså det vanliga folket utgjorde ungefär 90% av befolkningen. Allmogen representerades av bondeståndet.⁴³

Bondeståndet i riksdagen var vid denna tid ett undantag i stora delar av Europa. I de flesta länderna hade bönderna inte mycket politiskt inflytande eller inget alls. Sverige var i framkant gällande böndernas politiska makt.⁴⁴ På grund av detta politiska faktum finns det en större möjlighet att forska kring en större del av samhällets befolknings önskemål och krav vilket inte behöver vara fallet gällande andra länder.

---

37 Bäck, 1984, s.169.

38 Gustafsson Harald, *Nordens historia, En europeisk region under 1200 år*, Studentlitteratur, 2017, Lund, s.138f.

39 Larsson, Marklund, 2018, s.167.

40 Melkersson Martin, *Staten, ordningen och friheten, En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet*, Gotab Stockholm, 1997, s.48f.

41 Gustafsson, 2018, s.149.

42 Bäck, 1984, s.13 och 36.

43 Gustafsson, 2018, s.149.

44 Bäck, 1984, s.11.

De fyra stånden valde sina representanter på olika sätt. Ridderskapets och adelns stånd bestod av introducerade ätter på Riddarhuset. Det var huvudmannen i varje ätt som fick medverka. Detta stånd valde alltså inte sina medlemmar utan det var en ärftlig rätt. 1200 medlemmar fanns det i ridderskapets och adelns stånd.⁴⁵

Prästeståndet var det stånd som hade minst medlemmar. Cirka 50 ledamöter, biskopar, superintendenter, valda kyrkoherdar och kaplaner utgjorde medlemmarna i prästeståndet. Riksdagsmännen i prästeståndet representerade olika stift, valdes stiftsvis och måste vara bosatta i stiftet för att ha möjlighet att bli invalda i ståndet.⁴⁶

Borgarståndet kunde bara borgare med burskap och magistratspersoner bli invalda. Borgarståndet representerade städerna och medlemmarna kunde bara väljas i den stad de kom ifrån. Borgarståndet hade ungefär 80 riksdagsmän.⁴⁷

Bondeståndet bestod av cirka 150 medlemmar och representerade olika härader som var mindre land och folk områden. Ofta valdes de rikaste kronobönderna eller skattebönderna i ett härad in till ståndet. Frälsebönderna kunde inte ingå i bondeståndet då dessa bönder ansågs representeras av sina jordägare.⁴⁸

Kvinnor och tjänstefolk fick ingen representation alls i ständsriksdagen.⁴⁹

Utöver stånden i riksdagen var det sekreta utskottet mycket viktigt. Det sekreta utskottet är en mindre samling riksdagsmän från ständsriksdagen. Ridderskapets och adelns stånd, borgarståndet och prästeståndet väljer alla ut några av sina riksdagsmän som kommer sitta i det sekreta utskottet. Bondeståndet får inte ha med några av sina riksdagsmän i det sekreta utskottet. Utskottet arbetade med frågor gällande utrikespolitik, försvarspolitik, finanspolitiska frågor och andra viktiga ärenden gällande landets skötsel.⁵⁰

Förbud mot brännvinsbränning var en fråga som det sekreta utskottet kom att arbeta med på förfrågan från riksdagen vilket vi kommer se i analysdelen av denna uppsats.

Frågan kring brännvinsbränning hade diskuterats flitigt under 1700-talet. Brännvinsbränningen i Sverige var friare än i grannlandet Danmark där bönderna fick ett förbud mot att bränna brännvin år 1689.⁵¹ Men friheten i Sverige gick i vågor. Den var ibland mycket fri och ibland mer restriktiv.

Olika grupper som hade sina egna intressen ville ha bränningen mer eller mindre restriktiv och

45 Hedenborg, Kvarnström, 2016, s.143.

46 Hedenborg, Kvarnström, 2016, s.143.

47 Hedenborg, Kvarnström, 2016, s.143.

48 Hedenborg, Kvarnström, 2016, s.143f.

49 Gustafsson, 2018, s.150.

50 Bäck, 1984, s.36-38.

51 Bäck, 1984, s.120.

kämpade för sin egen ställning i frågan.⁵² Jordbrukspolitik, handelspolitik, befolkningspolitik och finanspolitik var inblandad i frågan kring brännvinsförbud. Brännvinsbränning blev beskattat för första gången i Sverige år 1731 men fortfarande tillåtet.⁵³ Åren 1740-1741 drabbades Sverige av missväxt vilket drog igång frågan om ett förbud mot brännvinsbränning. Ett förbud kom också men det bestreds av bondeståndet som fick till några undantag i förbudet.⁵⁴ Redan 1743 blev det lagligt att bränna brännvin för eget bruk i hemmet igen utan avgift vilket var en seger för bönderna.⁵⁵ Denna frihet varade fram till år 1747 då det igen tillkom en avgift för brännvinsbränning. Ett nytt förbud mot brännvinsbränning kommer år 1756 då missväxt drabbade Sverige.⁵⁶ År 1760 upphävdes förbudet och brännvinsbränning blev tillåtet och utan avgift.⁵⁷ År 1762 kom en ny förordning gälland brännvinsbränning som tillät bränning i hemmet men med en hög avgift som skulle hjälpa riket ekonomiskt.⁵⁸ Riksdagen som samlades åren 1765-1766 drev igenom liknade förordningar som den från år 1762 men reglerna mjuknade dock kring brännvinsbränningen.⁵⁹ När vi kommer fram till riksdagen som samlades åren 1771-1772 vilket är tillfället för ett av denna uppsatsens nedslag var restriktionerna runt brännvinsbränning relativt mjuka. Detta skulle dock ändras på grund av missväxtkatastrofen som skulle drabba landet. År 1772 kom ett förbud mot all brännvinsbränning i Sverige.⁶⁰

---

52 Bäck, 1984, s.120.

53 Bäck, 1984, s.122.

54 Bäck, 1984, s.122-128.

55 Bäck, 1984, s.134.

56 Bäck, 1984, s.138.

57 Bäck, 1984, s.158.

58 Bäck, 1984, s.158f.

59 Bäck, 1984, s.161.

60 Bäck, 1984, s.169f.

3. Analys av debatten kring motåtgärderna mot missväxtkatastroferna

Denna analys ska visa hur brännvinsbränningen diskuterades i ståndsriksdagen under året 1772.

Vem tryckte på för att få igenom ett förbud och vem var emot ett sådant. Kan man genom att analysera dessa debatter se hur trycket kommer underifrån vilket utvecklar staten. Denna analys bygger vidare på Kalle Bäcks forskning kring brännvinsbränning. Där Bäck framför allt fokuserade på bondeståndet i ståndsriksdagen så kommer även ridderskapets och adelns stånd att utforskas.

Jag vill visa att det fanns motstridiga åsikter mellan de både stånden i sig och mellan medlemmar av samma stånd i riksdagen.

Under det första nedslaget i tid åren 1650-1651 kommer kornhusen att stå i fokus och där vill jag först visa på vem som vill ha dessa kornhus och vem som skulle stå för kostnaden. Bengt Åke Bergs doktorsavhandling som bland annat handlar om kornhusens uppkomst kommer jag att jämföra med. Kan man se överensstämmelser eller motsägelser? Utöver detta så kommer en jämförelse över de båda nedslagen att göras.

3.1 1650-1651 års missväxtkatastrof och kornhusens uppkomst

Den 8 oktober år 1651 hade utskottet i prästeståndet möte vilket diskuteras i prästeståndets protokoll. Missväxten som drabbar landet diskuteras vilket kommer att tas upp här.⁶¹ Men innan vi går in på diskussionen om missväxt så ska jag lyfta fram tonen i samtalen. Prästeståndet är mycket underdånig inför kungamakten. De kommer inte med krav utan menar att drottningen kan överväga deras förslag. Detta kan ge en missvisande bild av hur maktförhållandena såg ut mellan prästeståndet och kungamakten. Användandet av undergivet språk var normen under denna tid då det kom till tal och språk vilket är viktigt att ha i åtanke. Detta gäller inte bara prästeståndet utan alla stånd som undersöks i denna analys. Jag kommer inte ta upp det undergivna språket igen då jag nu gjort klart att denna aspekt av protokollen har noterats.

Protokollet från den 8 oktober år 1651 diskuterar flera punkter rörande olika delar av rikets styrande. Tullfrihet diskuterades bland annat och allt som allt togs sju punkter upp under mötet.

Punkt nummer sju är speciellt intressant för denna uppsats då motåtgärder mot missväxtkatastrofer diskuteras. Prästeståndet tycker att kornhus borde upprättas på flera platser i landet. Förklaringen till önskan om upprättandet av dessa kornhus beskrivs som följande ”när misswext skeer i landet,

---

61 Prästeståndets Riksdagsprotokoll 1642-1660, s.228-231.

må hafwa något wist att grijpa till”.⁶² Kornhusen ska alltså fungera som reservlager för spannmål. Detta skulle minska risken för svält även under år av missväxt. Prästeståndet tycker vidare att man måste tänka igenom noggrant vem som ska stå för kostnaderna och underhållet av dessa kornhus.⁶³ Vidare lyfter prästeståndet fram fyra punkter som de anser vara av vikt för att kornhusen ska kunna användas effektivt. De tre första punkterna är av intresse för denna undersökning.

Den första punkten handlar om hur spannmålet i landet måste användas sparsamt och inte slösas bort under goda år. Det är inte bara bra att spara spannmålen för att rädda liv under missväxtår enligt prästeståndet utan det är även sunt ekonomiskt. Har man annars för lite spannmål kanske man måste köpa från utlandet som också kan vara drabbat och ta ett mycket högt pris. Detta misstag har begåtts tidigare enligt prästeståndet.⁶⁴

Punkt nummer två verkar vara att olika städer i landet skulle stå för upprätthållandet av dessa kornhus. Denna idé hade troligen fått kritik från borgarståndet som oftast försvarade städernas intressen.⁶⁵ Men prästeståndet tycker att städerna borde klara av denna uppgift.⁶⁶

Punkt nummer tre påpekar att de olika gillena som finns i städerna borde spara spannmål i sina gillehus under goda år så det finns ett reservlager i städerna.⁶⁷

Detta är prästeståndets viktigaste synpunkter kring motåtgärder mot missväxt den 8 oktober år 1651. Kornhusen är centrala för motåtgärderna på missväxt men inte den enda motåtgärden som debatteras. Vi vet sedan tidigare forskning att export av spannmål blev förbjudet under denna tid.⁶⁸

I bilagorna från ridderskaps och adelns riksdagsprotokoll från den 14 oktober till den 16 oktober år 1651 nämns kornhus som en åtgärd som skulle hjälpa till under år med missväxt.⁶⁹ Detta stämmer överens med diskussioner i prästeståndet där kornhus som jag visat också diskuterades.

Den 14 oktober diskuterades kornhus och hur dessa hus skulle fungera. Ett citat ur diskussionen fångar väl ridderskapets och adelns stånds åsikter kring användandet av kornhus.

”Kornhusen ähre emot then misswextt att anställa, där thili bådhe Ofwerheten hafwer åhåga att sätta på gång och under- såtarne betänkia om medlen thili dess erhållande”.⁷⁰

---

62 Prästeståndets Riksdagsprotokoll 1642-1660, s.231.

63 Prästeståndets Riksdagsprotokoll 1642-1660, s.231.

64 Prästeståndets Riksdagsprotokoll 1642-1660, s.231.

65 Bäck, 1984, 288f.

66 Prästeståndets Riksdagsprotokoll 1642-1660, s.231.

67 Prästeståndets Riksdagsprotokoll 1642-1660, s.231.

68 Dribe, Olsson och Svensson, 2015, s.11.

69 Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll 1645-1651, s.548-555.

70 Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll 1645-1651, s.552.

Detta citat gör det mycket klart att kornhusen skulle användas mot missväxt och inte slösas bort under andra tider. Prästeståndet var inne på samma linje då de inte ville slösa på spannmålen under goda år.

Den 15 oktober år 1651 diskuteras spannmål och sparande av spannmål i kronhus. Nödvändigheten av kornhus i hela landet är en populär åsikt.⁷¹ Ridderskaps och adelns stånd tycker också att man måste ha översikt över kornhusen så de inte missköts. Utan översikt kan spannmålen i kornhusen säljas under goda år vilket inte får hända. Vem exakt som ska stå för översikten specificeras dock inte.

Den 16 oktober lyftes frågan om kornhusen igen för att se om nya åsikter i frågan hade utvecklats under de föregående dagarnas diskussion. Ridderskaps och adelns stånd var fortsatt positivt till byggandet av kornhus. En ny idé kommer från en Simon Simonsson som själv läste upp sin idé. Simonsson ville skapa ett spannmålscompagnie.⁷² Där skulle alla som hade möjlighet bidra med spannmål som skulle sparas och överses av spannmålscompagniet själv.

Mötet avslutades med en bestämmelse om att föra ridderskaps och adelns stånds åsikter vidare till borgarståndet.⁷³

23 oktober år 1651 i ridderskaps och adelns stånds utskott presenteras flera punkter som rörde rikets skötande och hur ståndet ställer sig i frågan. Detta skulle sedan presenteras för drottning Kristina. Alla punkter är inte av intresse för denna undersökning men den femte punkten och den sista punkten är av intresse.

Den femte punkten rör tullfrihet i områdena kring Öresund och Bält. Denna tullfrihet störs av holländarna vilket man borde finna lösningar till. Ett förslag är att kringgå holländarna och istället handla med England, Spanien, Frankrike eller ännu mer avlägsna orter. England är det bästa alternativet enligt ridderskaps och adelns stånds mening.⁷⁴ Denna diskussion är intressant då den handlar om handel med omvärlden under tider av missväxt. Tidigare forskning från Dribe, Olsson och Svensson fastställer att export av spannmål blev förbjudet under 1650-talet vilket betyder att det inte var export av spannmål som diskuterades utan troligare import av nödvändiga livsmedel.⁷⁵ Tullfriheten kan bidra till lägre priser vilket var viktigt för Sverige under denna tid. Olika lagar om export och tullar var alltså motåtgärder mot missväxtkatastrofer.

---

71 Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll 1645-1651, s.553.

72 Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll 1645-1651, s.555.

73 Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll 1645-1651, s.555.

74 Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll 1645-1651, s.616.

75 Dribe, Olsson och Svensson, 2015, s.11.

Den sista punkten som diskuteras i utskottet handlar om idén gällande kornhusen.

Det konstateras att den stora nöden som drabbat landet genom missväxten måste åtgärdas. Ett vist beslut borde då vara att inrätta kornhusen som skulle kunna hjälpa mot nöden som råder.

Ridderskaps och adelns stånd håller denna idé som mycket hjälpsam och effektiv och det kommer bidra till drottningens och undersåtarnas välfärd. Slutligen meddelar ridderskaps och adelns stånds utskott att de antar att kronan kommer bekosta uppförandet av dessa kornhus.⁷⁶

Vi kan alltså se här att ridderskaps och adelns stånd inte ville betala för uppförandet av kornhusen själva utan de tycker att kronan ska stå för kostnaderna. Här går de ett steg längre är prästeståndet som inte gav något svar till vem som skulle stå för kostnaden gällande kornhusen.

Protokollen från ridderskaps och adelns riksdagsmöte visar precis som prästeståndets protokoll att en åtgärd som de ville se är uppförandet av kornhus i flera delar av landet. Förmågan att kunna spara spannmål på olika platser i landet för att ha som motmedel vid missväxtkatastrofer ligger bakom trycket för att uppföra kornhus. Vi vet att det infördes förbud mot export av spannmål vilket vilket betyder att man inte kunde undanvara något utan var i behov av allt som fanns.⁷⁷ Men det var ändå svårt att hjälpa alla delar av landet när missväxten slår till. Kornhus skulle finnas som en säkerhet i Sverige. En förebyggande idé som ska hjälpa i liknade situationer som ridderskapets och adelns stånd och prästeståndet insåg när de led av missväxt under åren 1650-1651.

När vi ser på tidigare forskning gällande kornhusen så är det Bengt Åke Bergs doktorsavhandling som har undersökt ämnet. Enligt Berg så var det just kring år 1650 som idén om kornhus började förverkligas.⁷⁸ Genom att gå igenom protokollen från prästeståndet och ridderskaps och adelns stånd kan man konstatera att debatten gällande kornhus var i full gång med flera olika idéer om hur det skulle fungera. Det fanns idéer om att staten skulle bekosta kornhusen men enligt Bergs forskning så skulle det dröja till 1750-talet och framåt innan staten bekostade kornhusen.⁷⁹ Det var istället den rika adeln som uppförde de första kornhuset.⁸⁰

Skillnader mellan ridderskaps och adelns stånd och prästeståndet ligger främst i frågan kring finansieringen av kornhusen. Prästeståndet var splittrat gällande finansieringen av kornhusen. Ett förslag som togs fram var att städerna skulle betala för kornhusen men ståndet var inte säkert på

---

76 Ridderskaps och Adelns Riksdagsprotokoll 1645-1651, s.616f.

77 Dribe, Olsson och Svensson, 2015, s.11.

78 Berg, 2007, s.79.

79 Berg, 2007, s.85-90.

80 Berg, 2007, s.79f.

något förslag som skulle skickas till de andra stånden. Ridderskaps och adelns stånd lutar mer åt att staten ska stå för kornhusens kostnader.

Åsikter som förenar de båda stånden gäller försiktighet och översikt över kornhusen så de inte missköts eller utnyttjas vid goda år. Båda stånden är också överens om att kornhusen är en god idé som borde byggas vidare på.

När nästa nedslag i tid analyseras kommer förbud mot brännvinsbränning vara i fokus. Detta har inte varit fallet i detta nedslag. Jag kan bara sluta mig till att några förbud mot brännvinsbränning inte hade tagits eller diskuterats under denna tid. Något som kan stötta denna åsikt är Bäck's kommentarer om brännvinsbränningsförbud i Danmark. Enligt Bäck var Danmark tidigare ute med förbud mot brännvinsbränning än Sverige. Redan år 1689 förbjöds brännvinsbränning för de danska bönderna.⁸¹ Detta måste betyda att Sverige inte hade haft något förbud redan på 1650-talet vilket jag inte heller har hittat. Detta är alltså en skillnad mellan de båda nedslagen vilket är värt att lyfta fram.

3.2 1771-1772 års ståndsriksdag och debatten kring förbud av brännvinsbränning

Diskussioner om brännvinsbränning fördes flitigt i riksdagen under året 1772. Flera av dessa ska nu presenteras då brännvinsbränningsförbud var ett av hjälpmedlen centralmakten ville använda i tider av missväxt. Här kommer jämförelser med Kalle Bäck's tidigare forskning att vara viktigt.

Innan förbudet mot brännvinsbränningen ska analyseras så kommer vi ta en titt på hur spannmålsmagasinen diskuterades under år 1772.

Enligt Bengt Åke Berg's forskning så var kornhusen eller spannmålsmagasinen/sockenmagasinen som de kallades under denna tid etablerade i Sverige.⁸² Men när bondeståndets och ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll genomsöktes var dessa magasin inte diskuterade på samma sätt som under 1650-talet. Förklaringen kan ligga i att dessa magasin redan var etablerade och en vanlig del av motåtgärderna emot missväxt och hungersnöd. Det finns flera exempel där spannmålsmagasin nämns som ett hjälpmedel för allmogen. Några exempel från ridderskapets och adelns stånd och bondeståndet ska nu presenteras. I ridderskapets och adelns stånd den 28 mars år 1772 diskuterades spannmålsbristen i landet och under punkt fem läses ett memorial upp vilket handlar om svårigheter och nöd i Värmland.⁸³ Ett memorial är ett skriftligt anförande som läses upp under riksdagens möte

---

81 Bäck, 1984, s.120.

82 Berg, 2007, s.85-90.

83 Sveriges Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.401.

och sedan bifogades i protokollet. Memorialet föreslår att allmogen ska få spannmål från kronans olika spannmålmagasin i området. Detta så bönderna kan klara av att så vårsäden. Bönderna får sedan betala tillbaka i natura eller med pengar framåt vintern. Detta förslag gick vidare till sekreta utskottet.⁸⁴ Vi ser alltså att det finns spannmålmagasin vilka används vid kriser i riket. Det handlade inte om någon välgörenhet då bönderna skulle betala tillbaka det de fått senare men det var ändå ett säkerhetsnät som kunde användas vid behov. Den 8 april år 1772 i bondeståndet talades det om missväxten i landet och Johan Andersson föreslår att ståendet ska skicka en förfrågan till kungen. Andersson vill att de fattigaste i allmogen ska få spannmål från kronans magasin alltså spannmålmagasinen och kunna betala tillbaka senare i natura eller med pengar. Många andra i bondeståndet gav sitt gillande och en förfrågan skulle sändas till kungen.⁸⁵

Ytterligare ett tillfälle då spannmålmagasinen diskuterades i bondeståndet var under april månad år 1772. Bondeståndet skickade en vädjan till kungen där de bad om hjälp i tider av missväxt. Bondeståndet vill att allmogen skulle kunna få låna spannmål från kronans magasin så fort som möjligt. Ståndet gav också kungen en garanti att kostnaderna skulle betalas tillbaka i natura eller genom andra medel. Bondeståndet sa också att prästerskapet i orten skulle fungera som kontrollant och intyga att bönderna faktiskt behövde spannmål.⁸⁶

Vi ser här liknande diskussioner i bondeståndet och ridderskapets och adelns stånd gällande användningen av spannmålmagasin. Dessa magasin fanns som ett skyddsnät som inte skulle kosta kronan några resurser på längre sikt utan se till så undersåtarna kunde fortsätta betala skatt i svåra tider. Det är också ett skyddsnät för allmogens hälsa vilket skulle bidra till att minska dödsantalet under missväxtkatastrofer.

Från diskussionerna om kornhus på 1650-talet till spannmålmagasinen användning under 1770-talet. Vi kan se en utvecklingen vilket stämmer överens med Bengt Åke Bergs forskning kring spannmålmagasinen utveckling.⁸⁷

---

84 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.401.

85 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.304.

86 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.766f.

87 Berg, 2007, s.139.

3.3 Ridderskapets och adelns stånds argument för ett brännvinsbränningsförbud

Under tre möten den 21 mars år 1772, den 24 mars år 1772 och den 28 mars år 1772 diskuteras ett flertal ämnen bland annat brännvinsbränningsförbud. Den sjätte punkten på dagordningen under mötet den 21 mars år 1772 ger en bild av underlaget till debatten.⁸⁸ Johan Dreijers memorial ska diskuteras. Dreijers memorial handlar om missväxten som råder i landet och behovet av motåtgärder. Enligt Dreijers memorial finns det inte mer än sextusen tunnor spannmål hos handlarna i Stockholm. Vilket ungefär är två veckor av brödföda till invånarna. För att förhindra hungersnöd föreslår Dreijers att det införs förbud mot brännvinsbränning i landet fram till slutet av augusti.⁸⁹ Även i ridderskaps och adelns riksdagsprotokoll den 24 mars år 1772 kan man få lite mer kontext kring Dreijers memorial. Ämnet i fråga gäller förrådet av spannmål och hur det borde fördelas i landet då det är brist på grund av missväxt. Dessutom är det dyrt att köpa spannmål från utlandet och under vintermånaderna är farlederna stängde på grund av klimatet. Detta diskuteras för att sedan föras vidare till de andra stånden så de vet var ridderskapets och adelns stånd står i frågan.⁹⁰

Jag kommer nu presentera de viktigaste argumenten som användes för att få ett brännvinsbränningsförbud i Sverige år 1772.

Frih. Ridderstolpe inleder debatten med ett försök att hitta en kompromiss. Han menar att man borde ge kungen makten att vid svår missväxt införa ett förbud mot brännvinsbränning. Ridderstolpe menar att han och andra redan under goda år varnat för spannmålsbrist och velat vidta åtgärder mot detta hot. Men det har inte varit någon aptit för sådana åtgärder.⁹¹

Carl Ridderstolpe som inte ska förväxlas med frih. Ridderstolpe meddelar att han fått in rapporter om förbjuden brännvinsbränning som sker långt utanför Stockholm. Staten har ingen kontroll över detta brännvin och kan inte ta ut någon skatt. Sedan förs brännvinet till Stockholm och säljs billigt. Ridderstolpe menar att man måste få bukt med sådant fusk om ett brännvinsbränningsförbud ska vara effektivt.⁹²

---

88 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.365.

89 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.365.

90 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.388

91 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.365.

92 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.366f.

Eric Linderstedt menar att Dreijers memorial borde debatteras så snart som möjligt. Linderstedt tycker vidare att man kan lösa problemet Carl Ridderstolpe förde fram genom att sänka priserna på brännvin i Stockholm och då konkurrera ut införseln av annat billigt brännvin.⁹³

Friedric von Essen menar att det är allmänt känt att missväxt och brist på spannmål har drabbat landet. Vidare pratar han om hur priserna har höjts även utomlands och under vintermånaderna kan man inte få in spannmål på grund av isen. Därför är von Essen av den mening att spannmålen som finns i landet måste användas klokt. Då kan motåtgärder mot slöseri vara berättigade. Von Essen vill föra Dreijers memorial vidare till det sekreta utskottet för vidare undersökning.⁹⁴

Carl Wadenstierna menade att detta var den värsta och mest omfattande bristen på spannmål han någonsin upplevt. Det kunde inte råda några som helst tvivel om vilken katastrof som drabbade landet. Det var missväxt som låg bakom. Detta var en stark anledning till att låta brännvinsbränning få restriktioner eller förbjudas för tillfället. Wadenstierna menade att frågan måste föras vidare till det sekreta utskottet.⁹⁵

Carl Ridderstolpe försäkrar att ingen politik har befläckt Johan Dreijers rapport om läget och menar att informationen är riktig och bör seriöst övervägas. Tas problemet inte på allvar kan Stockholm stad stå utan brödföda.⁹⁶

Friedric von Post menar att missväxten och hungersnöden som drabbar Sverige inte kan bortses från eller förklaras bort. Von Post påpekar att han nyligen varit på landet och själv sett fruktansvärda förhållanden. Stockholm har det inte mycket bättre så ett förbud mot brännvinsbränning kan vara en acceptabel om än oekonomisk lösning. Von Post menar att det är bättre att ha bröd än att ha tillgång till brännvin så ett förbud borde godkännas. Vill ridderskapets och adelns stånd inte gå med på ett sådant förbud så borde man skicka frågan vidare till det sekreta utskottet för vidare överläggning. Detta måste göras enligt Von Post annars ser man inte till undersåtarnas bästa i deras nöd.⁹⁷

Gustaf Adolph Leijonmarck ger i sina kommentarer i debatten en intressant inblick i handelsläget år 1772 gällande import av spannmål till Sverige. Leijonmarck menar att regeringen har använt alla

93 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.367.

94 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.388

95 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.389.

96 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.390f.

97 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.394.

möjliga medel för att få in spannmål från utlandet men har stött på problem på flera håll. Englands parlament hade förbjudit all utförsel av spannmål och från länderna i öst hade rykten om sjukdomar hindrat handeln. Från Polen kom inte heller någon säker ström av importerad spannmål. På grund av dessa förhinder kunde spannmålsfrågan inte lösas med importerad spannmål om man inte ville betala hutlösa priser tyckte Leijonmarck. Ett förbud mot brännvinsbränning var en god idé som borde godkännas, men om det inte går måste frågan föras vidare till det sekreta utskottet. Detta var Leijonmarcks ställning i frågan.⁹⁸

De viktigaste argumenten för ett brännvinsbränningsförbud var alltså en oro för hungersnöd i Stockholm och övriga Sverige. Några av riksdagsmännen säger att de själva har sett det fruktansvärda förhållandena i landet. Ett argument som lyfts fram är att om inget görs så skulle man bli tvungen att köpa spannmål från utlandet om det gick och att det skulle bli dyrt. Det argumenteras hur det må vara oekonomiskt att inför ett förbud men det var ändå det rätta att göra. Något som ofta kommer upp är det sekreta utskottet. Dit vill flera av riksdagsmännen skicka vidare frågan om man inte kan nå ett direkt beslut under debatten. Dessa är de viktigaste argumenten för ett förbud mot brännvinsbränning som jag hittat i riddarskapets och adelns riksdagsprotokoll.

3.4 Ridderskapets och adelns stånds argument mot ett brännvinsbränningsförbud

Jag kommer nu presentera de viktigaste argumenten som användes mot ett brännvinsbränningsförbud i Sverige år 1772.

Gustaf Wachschrager var inte övertygad om att bristen på spannmål var så akut som rapporterats och frågan om förbud mot brännvinsbränning borde inte tas i riksdagen. Det kungliga majestätet borde besluta i sådana frågor.⁹⁹

Grönhage menade att det rådde brist på spannmål i landet, men det var förargligt att det överdrevs i tidningen dagbladet Dagligt Allehanda. Det var inte bra att överdriva krisen enligt Grönhagen istället skulle man lita på tidigare bestämmelser i frågan och inte föra detta förbud vidare då det skulle bidra till oron i landet.¹⁰⁰

---

98 Sveriges Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.394f.

99 Sveriges Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.388.

100 Sveriges Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.389f.

Friedrich Gyllensvahn trodde nog att Johan Dreijers rapport var framförd i all välmening men Dreijers kunde ha blivit förd bakom ljuset. Vidare tycker Gyllensvahn att förbud mot brännvinsbränning kan ha negativa effekter för böndernas ekonomi. Försäljning av brännvin är en viktig inkomst som försvinner vid ett förbud. Det bästa alternativet hade varit att slå ner på olaglig brännvinsbränning och reglera bränningen med flera lagar. Gyllensvahn vill dock inte se ett helt förbud. Slutligen menar Gyllensvahn att ett beslut om ett förbud mot brännvinsbränning är politiskt omöjligt då bondeståndet aldrig skulle gå med på det och borgarståndet antagligen skulle stödja bondeståndet i frågan.¹⁰¹

Eric Linderstedt meddelar att han nog så väl kunde ställa sig bakom ett förbud mot brännvinsbränning om det skulle ge det resultat som Johan Dreijers rapport påstår. Tyvärr är han mycket osäker på att dessa resultat faktiskt skulle nås av ett förbud. Linderstedt menar att allt ett brännvinsbränningsförbud leder till är att de som säljer brännvin blir rikare. När brännvinsbränning tas upp som fråga i riksdagen så skyndar sig folk att bränna mer brännvin som en försäkring ifall ett förbud skulle komma. Detta hade omkullkastat syftet med förbudet menar Linderstedt.¹⁰²

Efter Leijonmarcks inlägg i debatten den 24 mars år 1772 kom det två memorial från borgarståndet som lästes upp. Dessa memorial sade att det inte behövdes något förbud mot brännvinsbränning och att tillgången på spannmål i Stockholm inte var så negativ som Dreijers memorial påstod.¹⁰³ Dessa två memorial ger oss en inblick i borgarståndets ställning kring ett förbud mot brännvinsbränning. Borgarståndet ville inte ha ett förbud vid detta tillfälle.

De vanligaste argumenten som används mot ett förbud är att situationen i landet är överdriven eller att ett brännvinsbränningsförbud inte skulle ha önskad effekt. Den politiska verkligheten tas också upp då vissa talare menar att förbudet skulle vara politiskt omöjligt då det finns motstånd från bland annat bondeståndet vilket visar på deras inflytande. Borgarståndet lämnar också in två memorial som är emot ett förbud. Så den politiska situationen tas upp som ett motargument. Kronan skulle förlora inkomst vid ett förbud vilket också användes som ett argument. Dessa är det viktigaste argumenten mot ett förbud mot brännvinsbränning som jag hittat i riddarskapets och adelns riksdagsprotokoll.

---

101 Sveriges Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.391.

102 Sveriges Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.391f.

103 Sveriges Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.395.

Innan jag presenterar det faktiska resultatet av debatten så ska jag föra fram en intressant iakttagelse som dyker upp i argumenten mot ett förbud.

Det Grönhage lyfter fram gällande tidningar är intressant då det visar hur den styrande eliten hade problem med nyhetsflödet redan under 1700-talet.¹⁰⁴ Detta kommer dock att ändra sig när Gustav den III genomför sin statskupp och inför kungligt envælde. Då begränsas pressfriheten och kungamakten styr vad som får tryckas och skrivas. År 1774 förändras lagarna kring tryckfriheten som hade varit stor för sin samtid sedan år 1766.¹⁰⁵ Efter år 1774 styrde kungen vad som fick skrivas och inte skrivas. Vid tiden för Grönhages kommentar rådde fortfarande tryckfrihetsförordningen från år 1766. Denna förordning nämns också i debatten den 21 mars år 1772 då Carl Sparre ber att få trycka protokollen gällande förbud mot brännvinsbränning. Han får som svar från flera av de församlade att det går bra då tryckfrihetsförordningen är tydlig.¹⁰⁶

3.5 Resultat av debatten i ridderskapets och adelns stånd gällande brännvinsfrågan den 21-28 mars år 1772

Under mötet den 28 mars år 1772 framförs inte några nya intressanta åsikter men vi får reda på resultatet av debatten. Det bestäms att Johan Dreijers memorial ska förs vidare till det sekreta utskottet för vidare överläggning.¹⁰⁷ Det diskuteras också en annan motåtgärd som skulle råda bot på missväxtkatastrofen i landet. Spannmålsinförsel debatterades under den tredje och sjätte punkten på dagordningen.¹⁰⁸ Ett stycke ur bondeståndets protokoll läses upp rörande spannmålsinförsel. Det är bondeståndets mening att då missväxt och hungersnöd råder i landet bör utländska skepp få samma förmåner som svenska skepp när det kommer till avlämnandet av spannmål. Denna nya förmån bör gälla fram till slutet av juli. Detta förslag fick bifall från ridderskapets och adelns stånd.¹⁰⁹ Vid den sjätte punkten under mötet frågade Eric Linderstedt ridderskapets och adelns stånd

---

104 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.389f.

105 Oscarsson Ingemar, *Den Svenska Pressens Historia*, Erling förlag Stockholm, 2000, s.154f.

106 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.366.

107 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.399-401.

108 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.400f.

109 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.400.

om de inte ville skicka en deposition till de andra stånden gällande besluten kring Johan Dreijers memorial och stödet till bondeståndets förslag kring fri spannmålsinförsel. Ridderskapets och adelns stånd går med på detta och utnämner sex herrar som ska genomföra uppgiften. Vi får vidare veta att de kom tillbaka under samma dag och meddelade att de andra stånden skulle förena sina yttranden med ridderskapets och adelns stånd.¹¹⁰ Så slutresultatet blir alltså att frågan ska gå vidare till det sekreta utskottet för vidare undersökning.

3.6 Möte i bondeståndet den 8 september år 1772

Bondeståndets riksdagsprotokoll den 8 september 1772 visar hur frågan om brännvinsbränningsförbud kunde diskuteras och vilka synpunkter som lades fram. Prästeståndet hade givit sitt bifall till att kungen ska kunna förbjuda brännvinsbränning om det råder hungersnöd eller missväxt i landet och de vill att bondeståndet ska ge sitt bifall till att ge kungamakten denna utökade auktoritet.¹¹¹ Bondeståndet diskuterar denna fråga inom ståndet.

Anders Torbjörnsson var kritisk till förslaget med förbud mot brännvinsbränning då han tyckte att ett sådant förbud skulle slå hårt mot folket i hans landsdel. Ytterligare så var brännvinet mycket viktigt för folket enligt Anders Torbjörnsson. Ett citat från Torbjörnsson lyder ”åtminstone i hans landsort, hwarest folket i anseende til en inrotad wahna, då de idka sine fiskerier, i synnerhet under sillsaltningztiden, ansedt denna förfriskning numera nästan oumgängelig”.¹¹²

Jon Bengtsson ville inte yttra sig i frågan då han ansåg att den redan bestämts i föregående riksdagstillfälle. Han ger ändå en kommentar för att hjälpa frågan framåt. ”Wille de andra stånden äfwen wara sorgfällige om åtskillige öfwerflödswarors afskaf- fande, som de nu obehindradt nyttja, så trodde han, at Bondeståndet snarare skulle samtycka til brännewinsförbudet”.¹¹³ Denna kommentar kan ses som en dold attack på de rikare stånden då den antyder att de andra stånden kan använda och använder överflödiga produkter medan de föreslår ett brännvinsbränningsförbud.

Hindric Ersson meddelade att han personligen kunde tänka sig ett förbud mot brännvinsbränning i hela landet men var inte lika säker på att allmogen skulle gynnas av ett sådant beslut. De som hade stora lager spannmål kunde innan förbudet trätt i kraft bränna tillräckligt med brännvin för att klara sig en lång tid, men det var inte fallet för den vanlige bonden. Det skulle alltså bli de fattigare som

---

110 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.401.

111 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.519.

112 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.520.

113 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.520.

måste klara sig utan brännvin. Ersson ville se någon form av undantag för de fattigare i allmogen annars kunde han inte gå med på ett förbud.¹¹⁴

En annan man som yttrar sig i frågan benämns bara som Törnsten och inget mer. Törnsten påpekar att de andra stånden kan få tag på andra förfriskningar att dricka och njuta av. Medan bondeståndet och människorna de representerat inte kan få tag på andra förfriskningar på samma sätt så det är inte rättvist att beröva de lägre ståndet på dess njutning. Avslutningen på Törnstens kommentar är mycket visande. ” om bonden ei får nyttja den förfriskning, han i sin anletes swett af jordenes gröda kan åstadkomma, at hålla til godo wattubägaren, då ståndspersoner sitta med fullskjånkte winglas i handen”.¹¹⁵ Törnsten pekar på ekonomiska skillnader mellan stånden i riksdagen vilket Jon Bengtsson också varit inne på.

Mats Backman menar att man borde ge mer tillit till allmogen. Det fanns väl ingen som brände en massa brännvin i dåliga tider så att man var tvungen att svälta några dagar efter. Backman tycker inte att ett förbud är nödvändigt och påminner också om att kronan får in skatter från brännvinsbränningen som kommer att gå förlorade vid ett förbud.¹¹⁶

Jacob Matsson menar att ett lagom bruk av brännvin var bondens bästa hjälp under svåra tider.¹¹⁷

Johan Andersson bad talmannen och sekreteraren att framföra till kungen en vädjan om att inte använda brännvinsförbud förutom i extremt desperata situationer. Detta fick stöd från stora delar av bondeståndet som var samlat i möte 8 september 1772.¹¹⁸

Talmanen är mer positiv till förslaget och argumenterar för att bondeståndet ska ge sitt samtycke. Han påpekar att ridderskapet, adeln och prästeståndet har olika gårdsbruk på landsbygden och vore då också påverkade av ett brännvinsförbud. Han uttrycker oro över att bondeståndet vid ett nekande kunde framstå som misstroende gentemot kungen vilket talmannen är emot.¹¹⁹

Frågan diskuterades vidare fram och tillbaka och flera talare gav sin syn på saken. Till slut går talmannen till kungen med ett förslag som inte helt stämmer överens med de andra ståndens förslag då bondeståndet vill ha flera undantag och försäkringar. Kungen går inte med på detta och vill inte stänga riksdagen innan en annan lösning har förhandlats fram. Nu börjar flera kritiska röster att ge med sig. Törnsten menade att han inte hjälper människorna där hemma genom att bittert bråka med kungen. Anders Torbjörnsson med flera håller med Törnsten och ger också med sig. Tillslut går

---

114 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.520.

115 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.520.

116 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.521.

117 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.521.

118 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.522.

119 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.522f.

talmannen till kungen och meddelar att bondeståndet ger sitt stöd åt förslaget från prästeståndet. Kungen är mycket nöjd med detta och meddelar att allt han vill är bondeståndets väl.¹²⁰ Detta avslutar diskussionen om brännvinsbränningsförbud den 8 september år 1772.

Denna debatt rörande brännvinsbränningsförbud som här har lyfts fram visar på hur åtgärder mot missväxtkatastrofer livligt debatterades. Den visar också på hur förbud mot brännvinsbränning var en av motåtgärderna som skulle hjälpa staten att hantera missväxtkatastrofer. Denna debatt kring brännvinsbränning stämmer också väl överens med tidigare forskning. Kalle Bäck beskriver diskussionerna kring brännvinsbränningsförbudet år 1772.¹²¹ Det går i linje med det som kommit fram här och tillägger vidare resultatet av frågan i stort. När kungen hade fått makten från ståndsriksdagen utlyste Gustav den III förbudet tre dagar senare.¹²² När kungamakten fick övertaget var det oundvikligt med ett förbud mot brännvinsbränning.

När man ser närmare på argumenten från de olika riksdagsmännen som debatterade i bondeståndet framträder de två sidornas ståndpunkter och argument. Den stora delen av bondeståndet ville inte ha ett förbud. En intressant argumentationslinje som dyker upp i debatten rör ekonomiska skillnader mellan stånden. Flera talare som Jon Bengtsson och Törnsten menar att det finns en skillnad i hur de olika stånden kan klara av ett förbud.¹²³ De högre stånden behöver inte brännvin på samma sätt som bönderna och resten av allmogen och kan få tag på andra förfriskningar. Dessa förhållanden visar på en orättvisa menar dessa talare. Att använda den ekonomiska skillnaden mellan stånden är ett intressant sätt för bondeståndet att argumentera och denna vinkel av debatten tas inte mycket upp i Bäckes doktorsavhandling så jag vill lyfta fram den här. Böndernas och allmogens förkärlek för brännvin tas upp som en anledning och den ekonomiska vinningen kronan gör på brännvinsbränningen tas kort upp också. Talmannen som är mer positiv till ett förbud använder argumentet att bondeståndet inte borde stöta sig med kungen.¹²⁴ Detta är det enda argument jag hittar i bondeståndet som är enbart positivt inställt till ett förbud mot brännvinsbränning. Bondeståndet var mer enat än ridderskapets och adelns stånd.

När man jämför bondeståndet och ridderskapets och adelns stånd så ser vi att bondeståndet till största delen är emot ett förbud av brännvinsbränning medan ridderskapets och adelns stånd är mer splittrade i frågan. Bondeståndet använder argument runt ekonomiska skillnader och förbudets effekt på allmogen medan ridderskapets och adelns stånd använder det sekreta utskottet som ett argument. Fler från detta stånd vill att frågan går vidare för ytterligare undersökning i det sekreta

---

120 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.523-525.

121 Bäck, 1984, s.166-170.

122 Bäck, 1984, s.170.

123 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.520.

124 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.522f.

utskottet. Framför allt de mer positiva till ett förbud vill se frågan i det sekreta utskottet. Det kan bero på att bondeståndet inte fick ha representanter i det sekreta utskottet. Det finns också ett mycket större antal talare i ridderskapets och adelns stånd som inte vill gå med på att missväxten och hungersnöden i landet är så farlig. Vidare menar andra talare att bara kungen ska ha makten att införa ett förbud.

3.7 Diskussion kring hur motåtgärder som brännvinsbränningsförbud utvecklar staten underifrån

Nödvändighet kan driva statens utveckling framåt. Missväxtkatastrofer tvingar staten att agera för att inte missnöjet i landet ska stiga. Landet kan också bli försvagat vilket staten vill förhindra. Motåtgärder som brännvinsbränningsförbud blev alltså en nödvändig del av statens uppgifter. Men det var inte bara några få individer som bestämde hur frågan kring brännvinsbränningen skulle hanteras utan det var ståndsriksdagens fyra stånd som avgjorde i frågan.¹²⁵ Fram till statskuppen den 19 augusti år 1772.

Jag har i denna kandidatuppsats undersökt motåtgärder mot missväxtkatastrofer och tittat på hur några av stånden i ståndsriksdagen har agerat. Bondeståndets protokoll från riksdagen åren 1771-1772 har visat hur detta stånd hade inflytande i hur staten skulle svara på missväxtkatastrofen som drabbade landet. Vi har i analysen av bondeståndets riksdagsprotokoll följt debatten om brännvinsbränningsförbudet år 1772. I denna viktiga fråga hade bondeståndet politisk makt att bestämma i frågan. I ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll framgår det att ett argument mot brännvinsbränningsförbud är att det inte är politiskt möjligt på grund av bondeståndets motstånd. Vi har alltså flera källor som visar på bondeståndets politiska inflytande. När bondeståndet debatterade kring frågan om brännvinsförbud så användes ofta argumentet att invånarna i regionen debattören kommer ifrån inte hade accepterat eller gynnats av ett förbud. Så vi kan se att bondeståndet kände sig skyldigt att arbeta för andras intressen eller de använde i alla fall det som ett argument. Här har vi krafter underifrån som påverkar statens svar på en betydande händelse i landet. När man ser på statens utveckling kan man alltså inte bara se på enskilda individer i statens toppskikt utan man måste även se till tryck som kommer underifrån och förändrar statens agerande och staten i sig.

Bondeståndets inflytande i frågan kring brännvinsbränning var dock beroende av något av de andra stånden. Då ståndsriksdagen hade majoritetsstyre behövde bondeståndet ett stånd med sig för att stoppa ett förbud.¹²⁶ Vi kan se under mötet i ridderskapets och adelns stånd den 24 mars år 1772 att

---

125 Bäck, 1984, s.36.

126 Bäck, 1984, s.36.

borgarståndet lämnar in två memorial som visar att borgarståndet inte ville ha ett förbud mot brännvinsbränning.¹²⁷ Bondeståndet kunde alltså med samarbeten stoppa ett förbud mot brännvinsbränning vilket de lyckades med fram till den politiska kartan ritades om. Det var under denna tid stora ståndsmotsättningar.¹²⁸ De ofrälse mot frälste stånden vilket gav bondeståndet allierade i politiska frågor.

Statens utveckling går fram och tillbaka och när Gustav den III tar makten försvinner mycket av den politiska makt som kommer underifrån genom bondeståndet.¹²⁹ Man kan inte bortse från att staten även utvecklas underifrån vilket har framkommit i denna undersökning. Jag tycker att det är värdefullt att titta på hur en representativ församling som ständsriksdagen agerar då man kan se hur staten utvecklas underifrån.

När det kommer till det första nedslaget och frågan kring kornhusen som fortsätter under andra nedslaget som spannmålsmagasin är inflytandet underifrån inte lika klart som i frågan kring brännvinsbränningsförbud. Vi ser att frågan diskuteras i prästeståndet och ridderskapets och adelns stånd. Dessa stånd representerar en mycket liten del av Sveriges befolkning så deras politiska inflytande i sig kan inte representera en utveckling som kommer underifrån. Men anledningen till deras agerande kan styras av krav från allmogen. Harald Gustafsson diskuterar hur staten ska agera som en försäljare av beskydd.¹³⁰ Gustafsson diskuterar då framförallt kring militärt beskydd som exempel men jag menar att skydd från hungersnöd under missväxtkatastrofer också faller under statens försäljning av beskydd. Efterfrågan för beskydd under år med missväxt kommer underifrån och staten reagerar och utvecklas. Kornhusen som diskuterades i prästeståndets och ridderskapets och adelns stånd har säkert inte bara sin grund i ståndens vilja att hjälpa allmogen genom sin godhet utan det ligger även andra motiv bakom. Bengt Åke Berg spekulerade att det var av självintresse som kornhusen uppfördes.¹³¹ Man ville undvika oroligheter och se till att bönderna kunde betala sitt arrende under svåra år. Jag är inne på samma linje då vi kan se att idén om kornhusen genomfördes och dessa hus var i fullt bruk under det andra nedslaget i tid år 1772. Vi ser då hur bondeståndet skickar förfrågningar till kungen om lån från spannmålsmagasinen under svåra år vilket senare skulle betalas tillbaka.¹³² På detta sätt förlorade inte jordägarna så mycket kapital under svåra år och bönderna kunde överleva. Många från prästeståndet och ridderskapets och adelns stånd var

---

127 Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, s.395.

128 Larsson, Marklund, 2018, s.167.

129 Gustafsson, 2017, s.139.

130 Gustafsson, 2018, s.165-169.

131 Berg, 2007, s.80.

132 Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, s.304 och 766f.

jordägare så denna lösning måste ha varit tilltalande. Risken för uppror och oroligheter minskade vilket var en tanke som kom fram under diskussionerna kring kornhusen. Jag vill komma fram till att det inte bara var tryck underifrån som ledde till uppförandet av kornhusen man det var en av anledningarna då allmogen ville ha skydd från statens håll från hungersnöd.

Jämför man de två exemplen så kan vi se ett mer direkt inflytande underifrån genom bondeståndets politiska makt i frågan kring brännvinsbränning. I fallet med kornhusen får man se på anledningarna till statens uppförande av kornhus och binda det till trycket underifrån som ville se en förändring och en lösning på ett problem. Genom analysen av ståndsriksdagens protokoll vill jag argumentera för att man ser att staten inte bara utvecklades av några få individer utan vi ser även en utveckling underifrån som stämmer överens med Harald Gustafssons teori om statsbildningsprocessen.

4. Slutsats/resultat

När nu resultaten från uppsatsen ska presenteras och reflekteras kring kommer jag att börja med kornhusen som har sin start i det första nedslaget. Jag har undersökt riksdagsprotokollen från prästeståndet och ridderskapets och adelns stånd runt åren 1650-1651.

Båda stånden debatterade uppförandet av kornhus som en motåtgärd mot år av missväxt. Skillnaden mellan stånden låg i hur kornhusen skulle finansieras. Prästeståndet hade några olika idéer som att städer skulle stå för kostnaden medan ridderskapets och adelns stånd ville att staten skulle stå för kostnaden. Likheten mellan stånden är framför allt att båda stånden vill uppföra kornhusen. När vi sedan ser på nedslaget vid riksdagen åren 1771-1772 så finns det kornhus i bruk. De kallas nu spannmålsmagasin och fungerar som ett skyddsnet för allmogen. Men det är inget gratis skyddsnet då det som ges ut ska betalas tillbaka. Man kan i alla fall konstatera att idén om kornhus blev en verklighet. Denna utveckling stämmer överens med Bengt Åke Berg tidigare forskning. Det nya som framkommer under min undersökning är argumenten från de två undersökta stånden kring finansieringen av kornhusen. Vidare visar min undersökning att kornhusen diskuterades i ståndsriksdagen före det tidigaste exempel Berg visade i sin doktorsavhandling.

I inledningen av uppsatsen diskuterades kort hur det finns olikheter i hanteringen av coronaviruset och olika åsikter som går emot varandra. Detta ser vi också när missväxtkatastrofer skulle hanteras. År 1772 diskuteras brännvinsbränningsförbud i bondeståndet och ridderskapets och adelns stånd. Åsikterna går tydligt isär vilket visas i analysen. De största klyftorna gäller den ekonomiska skillnaden mellan de olika stånden. Flera medlemmar från bondeståndet menar att deras stånd och allmogen de representerar skulle drabbas hårdast av ett förbud då den inte kan få tag på andra förfriskningar eller bränna mycket brännvin innan ett förbud införs som de rikare stånden kan göra. Att bondeståndet använt denna ekonomiska skillnaden mellan stånden som ett argument mot brännvinsbränningsförbud har inte belysts så mycket i tidigare forskning. Bäck nämner att ekonomiska anledningar nämns i bondeståndets argumenterande men inte hur det använts. I ridderskapets och adelns stånd var åsikterna mer spridda jämfört med bondeståndet. De som ville ha ett förbud pekade på krisen i landet och menade att man i alla fall måste ta upp frågan i det sekreta utskottet. Där hade bondeståndet ingen representation vilket kunde underlätta för sidan som ville se ett förbud. Sekreta utskottet kunde dock inte bestämma i frågan själv utan bara ge vägledning till riksdagen. Sidan som inte ville ha ett förbud i ridderskapets och adelns stånd menade att det inte var ett så dåligt läge i landet som hade rapporterats. Vidare så menade de att ett förbud inte skulle ge någon effekt då ryktet om ett förbud hade slutat i stor bränning innan förbudet hann träda i kraft vilket hade varit kontraproduktivt för syftet med förbudet vilket var att spara spannmål. Vi ser alltså

flera olika åsikter i stånden och inom stånden. Det finns också likheter mellan stånden i fråga. Båda stånden har flera medlemmar som menar att läget i landet är katastrofalt och måste åtgärdas. Det fanns skeptiker inom ridderskapets och adelns stånd som inte trodde missväxten och spannmålsbristen var så farlig som det hade rapporterats. I bondeståndet hittar jag inga liknande skeptiker.

Kalle Bäck skrev i sin doktorsavhandling om några av anledningarna till att bönderna inte ville se ett förbud mot brännvinsbränning. Bäck menar att böndernas kärlek till brännvin inte användes i debatter så ofta, men jag har genom min undersökning fått skäl att tvivla på detta. Vi ser några exempel både i bondeståndets och ridderskapets och adelns ständsprotokoll som visar hur brännvinet var mycket viktigt för böndernas livskvalité och kanske speciellt viktigt under år av missväxt. Anders Torbjörnsson och Jacob Matsson från bondeståndet är några av flera med liknande åsikter som har visats i analysen. Som vi kan se har denna uppsats hittat resultat som stämmer överens med Bäck's men också nya upptäckter i ämnet runt brännvinsbränningsförbudet år 1772 har gjorts. Ridderskapets och adelns ständs åsikter i frågan har förts upp vilket ger en viktig ny del till forskningsfältet som inte tas upp av Bäck då det inte var i den riktningen hans arbete gick.

När det kommer till resultatet av debatten kring brännvinsbränning år 1772 stämmer mina resultat överens med Bäck's. När Gustav den III tog makten kunde inte längre bondeståndet stå emot ett förbud mot brännvinsbränning. Bönderna ansåg att de inte vann något på att förarga kungen.

Resultatet av att använda Harald Gustafssons teori som visar att samhället bland annat utvecklas underifrån och binda denna teori till min uppsats har gett blandade resultat. Bondeståndets riksdagsprotokoll från år 1772 gav en bra möjlighet att se hur inflytande och tryck underifrån förde statsbildningsprocessen framåt vilket har diskuterats i analyskapitlet. Jag tycker här att jag har bidragit med en ny pusselbit till teorin om hur statsbildningsprocessen inte bara kan ses genom att undersöka överheten. Bondeståndet hade mycket politiskt inflytande i debatten kring ett förbud mot brännvinsbränning och de representerade en stor del av befolkningen inte bara ett fåtal på toppen av staten.

Under nedslaget åren 1650-1651 undersöktes två stånd som inte kan räknas till krafter som förändrar och utvecklar staten underifrån. Detta försvårar teorins utveckling med detta exempel. Prästerskapets stånd och ridderskapets och adelns stånd ville genomföra motåtgärder som kornhus av en anledning vilket jag delvis kopplat till ett begär underifrån. En variant av "staten som försäljare av beskydd" men istället för Gustafssons exempel med militärt beskydd är det trygghet mot hunger som staten erbjuder under åren av missväxt.

Gustafssons teori fungerade bättre vid nedslaget åren 1771-1772 men var också intressant att använda vid nedslaget i tid åren 1650-1651.

Övriga motåtgärder utöver kornhus och förbud mot brännvinsbränning har inte tagits upp under denna uppsats i någon större utsträckning. Jag kan bara konstatera att olika tullar fanns i bruk. I ridderskapets och adelns protokoll från den 23 oktober år 1651 diskuteras tullar i områdena kring Öresund och Bält. Genom att se på tidigare forskning kan jag också konstatera att förbud mot export av spannmål också användes.

Genom att undersöka riksdagsprotokoll från olika stånd i ståndsriksdagen har denna uppsats givit en bild av hur motåtgärder debatterades runt riksdagen år 1650 och vid riksdagen åren 1771-1772. Det var en livlig debatt som producerade flera olika förslag på motåtgärder mot missväxten som drabbade Sverige. Precis som under coronakrisen vi lever i idag anpassade sig staten för att lösa problemet.

4.1 Vidare forskning

Vidare forskning kring missväxtkatastrofer och deras påverkan på samhället är befogat. Några intressanta linjer man kunde följa är: Jämförelser med hur missväxtkatastrofer hanterades i andra länder. Gällande frågan kring förbudet kring brännvinsbränning kan en jämförelse med Danmark vara intressant. Förbudet som kom tidigare till Danmark, kan det bero på att bönderna inte hade lika mycket politisk makt i Danmark? Resultatet av motåtgärderna till missväxtkatastroferna kunde vara ett intressant fält att fortsätta forska kring. Hur väl fungerade motåtgärderna och vem drabbades av dessa och vem hade störst hjälp av motåtgärderna? I debatten kring brännvinsbränningsförbudet misstänkte flera talare som Jon Bengtsson och Törnsten att de högre rikare stånden skulle drabbas mindre av ett förbud. Kunde det gå att forska mer kring liknande situationer skulle det bidra till att stärka forskningsfältet kring missväxtkatastrofer.

Bondeståndets riksdagsprotokoll från år 1650 hade varit värdefullt att undersöka liksom borgarståndets protokoll från båda nedslagen i tid. Dessa protokoll kommer i framtiden säkert att tryckas i ny upplaga precis som de ståndsprotokoll jag har undersökt. När detta inträffar kan de undersökas. Man kan ju också undersöka originalen som finns vilket tar längre tid men skulle ge färdighet i läsandet av handskrivet material.

Även en djupdykning i riksdagens arkiv gällande tidigare beslut mellan de två nedslagen för att få en ännu bredare syn på hur Sverige hanterade missväxtkatastrofer och vilka beslut som tidigare

varit viktiga. Detta hade dock varit ett enormt arbete som hade krävt mycket tid samt tillgång till riksarkivet i Stockholm.

Bondeståndet använde ekonomiska skillnader mellan ståndet som ett av argumenten i brännvinsfrågan. Det hade varit intressant att se om man hade kunnat använda ett klassperspektiv runt de argumenten. Vidare forskning på liknande linjer kunde vara intressant och givande.

Vidare studier gällande motåtgärder mot missväxtkatastrofer finns alltså all anledning att genomföra. Det finns nog material och intressanta sätt att angripa materialet på för att skriva en masteruppsats i detta ämne och mer därtill.

5. Käll- och litteraturförteckning

5.1 Källor

Prästeståndets Riksdagsprotokoll, På riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Arne Forssell och Erik Granstedt, 1642-1660, Uppsala, 1949, Almqvist och Wiksells boktryckeri AB.

<<https://weburn.kb.se/riks/metadata/12/21798912.html>> (hämtad 2020-05-24)

Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll 1645-1651, Iwar Haeggströms boktryckeri, Stockholm, 1871.

<<https://weburn.kb.se/riks/metadata/10/21799210.html>> (hämtad 2020-05-24)

Bondeståndets Riksdagsprotokoll 1771-1772, på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl, Stockholm, 1978, Norstedts Tryckeri.

<<https://weburn.kb.se/riks/metadata/47/21798747.html>> (hämtad 2020-05-24)

Sveriges Ridderskapets och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, Trettionde delen 1771-1772 II 15 januari-7 maj 1772, På Riksgäldsfullmäktiges uppdrag utgivna av Sten Landahl, Stockholm 1970, Kungliga boktryckeriet. P.A. Norstedt och Söner.

<<https://weburn.kb.se/riks/metadata/94/21799294.html>> (hämtad 2020-05-24)

5.2 Litteraturlista

Bäck Kalle, *Bonde opposition och Bonde inflytande under frihetstiden, Centralmaktens och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Kristianstads Bocktryckeri AB, 1984

Berg Åke Bengt, *Volatility, Integration and Grain Banks. Studies in Harvests, Ray Prices and Institutional Development of the Parish Magasins in Sweden in the 18th and 19th Centuries*, Handelshögskolan, Stockholm, 2007

Dribe Martin, Olsson Mats, Svensson Patrick, *Famines in the Nordic countries, AD 536-1875*, Department of Economic History, Lunds University, 2015

Gustafsson Harald, "Den gamla staten på nya äventyr, synpunkter på nyare statsbildningsforskning", *Scandia*, 2006

Gustafsson Harald, *Nordens historia, En europeisk region under 1200 år*, Studentlitteratur, Lund, 2017

Gustafsson Harald, *Makt och människor, Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen*, Scandinavian Book, Makadam förlag, Göteborg, Stockholm, 2018

Hedenborg Susanna, Kvarnström Lars, *Det svenska samhället, Böndernas och arbetarnas tid 1720-2014*, femte upplagan, Studentlitteratur AB, Lund, 2016

Lindkvist Thomas, Sjöberg Maria, *Det svenska samhället, Klerkernas och adelns tid 800-1720*, Studentlitteratur AB, femte upplagan, Lund, 2016

Larsson Olle, Marklund Andreas, *Svensk Historia*, Historiska Media, Lund, 2018

Mäntylä Ilkka, "Kronan och Undersåtarnas Svält", *Karolinska förbundets årsbok*, Stockholm, 1989

Melkersson Martin, *Staten, ordningen och friheten, En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet*, Gotab Stockholm, 1997

Morell Mats, *Subsistence Crises during the Ancien and Nouveau Régime in Sweden? An Interpretative Review*, Histoire och mesure, 2011

Oscarsson Ingemar, *Den Svenska Pressens Historia*, Erling förlag, Stockholm, 2000